

ZGODNJSREDNJEVEŠKO POKOPALIŠČE V PORDENONU (preliminarno poročilo)

Brigita MADER

dr., 34135 Trst, Via Cordarelli 26, IT

IZVLEČEK

Avtorica analizira zgodnj srednjeveško grobišče, ki je bilo izkopano v Pordenonu (prov. Pordenone, Italija). Najdbe kronološko uvršča v razpon od 8. do 10. stoletja. Analogije najde predvsem v grobiščih Slovenije in Furlanije ter Avstrije tega obdobja. Etnično pripisuje grobišče Slovanom. Na osnovi nekaterih najdb dopušča začetek njihove naselitve že pred sredino 10. stoletja, to je pred kolonizacijo, ko so patriarhi naselili slovansko prebivalstvo iz Koroških in Gorenjskih posesti na opustela zemljišča v Furlaniji. Analizira tudi povezanost toponomastike in slovanskih najdišč v Furlaniji.

Še do nedavna so bila na področju Furlanije-Juljske Benečije samo v Karniji in vzhodno od Tilmonta znana najdišča z zgodnj srednjeveškimi najdbami, ki so po prvotnih diskusijah glede na njihov etnični izvor - Dinklage jih je opredelil kot zgodnj nemške (Dinklage 1943, 3 ss), Sameda de Marco pa nasprotno kot langobardsko (Sameda de Marco 1985, 20 ss) zapuščino - zdaj razen kovanih polmesečastih ušesnih obeskov iz najdišč Andrazza, Clavais, Luincis in Muša (Mossa) katere je Mario Brozzi nedavno spet opredelil kot avtohtono romanske (Brozzi 1989, 32 ss), na splošno veljajo za slovanske in so pripisane karantansko-kettlaškemu kulturnemu krogu (Brozzi 1963, 63-71; Korošec 1955, 247-257; isti, 1956, 495-463; Šribar 1973, 109-123; Vinski 1966, 632).

Leta 1985 je bilo tudi v Pordenonu med asfalterskimi deli v lipovem drevoredu palače Ricchieri (Corso Vittorio) odkritih nekaj zgodnj srednjeveških grobov. Pozneje se je izkazalo, da so na tem mestu že prej naleteli na takšne pokope. Iz leta 1945 so namreč znane časopisne objave, ki so, spomladaj tistega leta, poročale o najdbi dveh le nekaj metrov med seboj oddaljenih skeletov. Eden od skeletov, na katera so ob prelaganju telefonskega kabla naleteli v globini okoli 60 cm pred lipovim drevoredom palače Ricchieri, naj bi imel na roki "zapestnico" iz bronaste pločevine, ki pa je bila med zemeljskimi deli uničena. Ko so v šestdesetih letih izvajali restavratorska dela v notran-

josti palače Ricchieri, so v neposredni bližini kasnejšega najdišča iz leta 1985 spet našli na človeške kosti, a jim, očitno zaradi nepoznavanja najdbe iz leta 1945, niso posvetili nikakršne pozornosti, zaradi česar je tudi ta najdba prav tako šla v izgubo.

Podobna usoda bi bila skoraj doletela tudi v letu 1985 odkrite pokope, vendar je bilo po zaslugi hitrega in preudarnega posredovanja direktorja Mestnega naravoslovnega muzeja (Museo civico di storia naturale) v Pordenonu Marca Tonona, potem ko sta v dogajanje posegla že sodišče in kriminalistična policija in so se že širile pustolovske govorice, najhujše preprečeno in je bila večina grobov skupaj s pridalčki rešena z zaščitnim izkopavanjem (Tonon 1987, 222 ss). Arheološke najdbe iz skupaj petih pokopov so bile dane v preučitev M. Brozziju; ta jih je pripisal koettlaškemu horizontu oziroma fazi Köttlach II in jih časovno postavil v drugo polovico 10. st. in prva desetletja 11. st. (Brozzi 1987, 228 ss).

Leta 1988 so se ponovno lotili restavratorskih del v palači Ricchieri, in sicer prav v predelu, ki meji neposredno na lipov drevored. Ker je bilo tudi tu možno pričakovati nadaljnje pokope, je bila potrebno novo arheološko izkopavanje, ki jo je potem v zgodnjem poletju 1988 izpeljal Mestni naravoslovni muzej v Pordenonu v sodelovanju s podjetjem Prometeo in s finančnimi sredstvi za projekt "Origini di Pordenone".

Med temi izkopavanji so v dveh proti severovzhodu obrnjenih pritličnih prostorih (8,6 x 5,5 x 9,3 x 6,5 m in 6,6 x 4,5 x 6,6 x 5,4 m) ob notranjem dvorišču v globini 60 do 100 cm pod sedanjim tlakom odkrili 18 grobov. Nekateri med njimi (T 17, 20, 24, 30, 32, 36) so bili še poprej ob izkopavanju temeljev in ob kanalizacijskih delih v letih 1965-1970 delno uničeni oziroma presekanjani.

Vsi skeleti niso ohranjeni. Vseeno pa jim je bilo zvečine mogoče določiti spol in osebko starost. Gre za enako število pokopov odraslih in otrok, pa tudi razmerje med odraslimi moškimi in ženskami skeleti je uravnoteženo. Poleg tega je bilo mogoče ugotoviti tudi patološke spremembe na kosteh, ki kažejo na pomankanje, anemijo in artrozo (Tonon 1988, 395).

Pokojniki so bili pokopani neposredno v sterilna tla iz aluvialnih peskov in prodov (Tonon 1988, 394), v iztegnjeni hrbtini legi, obrnjeni v smer zahod-vzhod, s pogledom proti vzhodu. Zanimivo je, da so bili grobovi (vštevši tista dva, ki sta bila odkrita leta 1985) pravilno poravnani v 5 oziroma 7 vrst, ki so bile pretrgane, kakor se zdi, samo zaradi temeljev različnih zidov in drugih gradbenih posegov v palači Ricchieri. Zato je upravičena domneva, da so bili ob gradnji palače Ricchieri v 14. st. in med njenimi zelo obsežnimi prezidavami konec 16. st. drugi grobovi uničeni (Tonon 1987, 222; Leandrin 1983, 160). Samo trije izmed 18 grobov (T 20, 21, 30) so bili brez pridalčkov, kar pa je potrebno v prvi vrsti pripisati na rovaš njihove slabe ohranjenosti. Vsi drugi so vsebovali najmanj enega, mnogi med njimi več, grob 31 pa celo deset pridalčkov.

Pridatke je mogoče v glavnem razdeliti na uporabne in okrasne predmete. Pridalčkov iz keramike ni bilo med najdbami, tako kot tudi ne pri izkopavanju leta 1985.

V prvo skupino sodijo železni noži različnih dolžin; našli so jih v štirih grobovih. Zanimivo je, da so bili noži s krajšimi rezili (okoli 10 cm) pridani ženskam, z daljšimi (okoli 18,5 cm) pa moškim. V grobu 23 je bil obenem z nožem najden tudi železen okov držaja.

Med uporabne predmete dalje spadajo železni ključi, ki so jih našli tako v moških kakor ženskih grobovih. Dolžine ključev se gibljejo od okoli 8 do okoli 11,5 cm. Drugo skupino pridakov sestavljajo predvsem obsenčni obročki in uhani, pa tudi dvoramne in okrogle fibule iz bronaste pločevine ter prstani, obeski in jagode.

Najštevilnejši so naglavni okrasni bronasti obročki z odebljenimi zaključki (6 primerkov, $d=2$ in 3,5 cm), s preprostim kaveljčkom (7 primerkov, $d=3,4$ in 5 cm) in s S-kaveljčkom (12 primerkov, $d=$ okoli 1 in 5 cm), ki so bili, ponekod posamično, pogosteje pa v parih, najdeni v devetih grobovih.

Sedem nadaljnjih primerkov je bilo najdenih; v grobu 25 en obroček ($d=$ okoli 2,5 cm) z nataknjeno jagodo iz zelenkaste steklene paste z rjavim girlandastim vzorcem, ki je primerljiv z najdbami na Bledu (Korošec 1979, II, T. 5 in T. 9); v gr. 32 en par iz bronaste žice z vertikalno nataknjeno stekleno jagodo ($d=$ ca 3 cm); v gr. 31 prav tako en par iz bronaste žice, a z bolj fino nanizanim žičnim navitjem na dnu loka ($d=$ ca 2 cm); in v gr. 14 še en nadaljnji par iz bronaste žice s tremi nataknenimi jagodami iz pločevine in žičnim navitjem ($d=$ 5 cm).

Najdeni pa so bili tudi luničasti uhani iz bronu: v gr. 14 en posamezen kovan primerek z zelo slabo ohranjenim cizeliranim okrasom in v gr. 23 en par z rdeče-modrim vložkom iz emajla.

Štirje pokopani so imeli prstane na desni ali na levi roki. Gre za 5 različnih bronastih primerkov večinoma z zakovanimi zaključki, med katerimi imata le dva (T 18 in T 23) okras v obliki finih vzdolžnih raz ali očesca.

Tako kot že med izkopavanjem leta 1985 so bili tudi leta 1988 najdeni dve dvoramni fibuli iz bronaste pločevine s tremoizoliranim okrasom (T 14 in T 24). Pri obeh je ohranjenost zelo skromna; predvsem je močno prizadet okras pri primerku iz groba 14. Pri fibuli iz gr. 24 pa so vendarle še ohranjeni ostanki ležišča igle.

Okrogle fibule iz bronaste pločevine, ki imajo tako cizelirane kakor tudi tremolirane okrase, so bile najdene v štirih grobovih; pri tem je potrebno opozoriti, da gre, z izjemo gr. 18, povsod za pokope otrok (T 17, T 19, T 25). Njihova ohranjenost je na splošno boljša kot pri dvoramnih fibulah. Fibula iz gr. 18 ima popolnoma ohranjeno celo iglo in njeno ležišče, njen okras pa je, tako kot pri fibuli iz gr. 17, nepopoln, le še slabo viden in ga je zato težko bolj natančno opredeliti.

V grobu 31, kjer gre prav tako za pokop otroka, sta bila na levi in na desni strani v višini ključnic najdena dva skoraj identična, na dveh vzbočenih in z ušescema opremljenih ploščicah pritrjena srčasta obeska, ki do nadrobnosti ustrezata primerkom, ki so bili najdeni v Köttlachu (Pittioni 1943, tab. X).

Med najdbami iz grobov 14, 24 in 25 so še različne steklene jagode, zlasti zelenkaste barve in po obliki podobne grozdni koščici, kakršne so poznane iz Kranja (Korošec 1979, T. 70; Šribar-Starè 1974, T. 5).

Datiranje pridakov v grobovih ob palači Ricchieri ne povzroča nikakršnih težav, saj lahko tako rekoč vse najdbe uvrstimo med klasični material kasnejše koettlaške faze (Korošec 1975, 9 ss; Vinski 1966, 632; Giesler 1980, 80 ss). Izjema so le aglavni okrasni obročki iz bronaste žice z vertikalno nataknenimi steklenimi jagodami kakor tudi naglavni okrasni obročki z žičnim navitjem na dnu loka in prstani, ki jih običajno pripisujejo starejšemu horizontu (Korošec. l.c.; Vinski 1966, 632; Giesler 1980, 86ss).

Ker pa so bile te najdbe pomešane z mlajšimi ali so bile najdene v grobu, ki je bil pretežno uničen (T 32), ne bi smelo biti ovir, da pokopališče ne bi datirali po sredini 9. in v 10. st.

Popolno ujemanje arheoloških najdb iz izkopavanj leta 1985 in leta 1988 potrjuje le misli, da se v domnevni "zapestnici" iz leta 1945 morebiti skriva še en uhan iz bronaste žice z nataknjeno pločevinasto jagodo, ampak predvsem potrjuje prvotno postavljeno domnevo o obstoju enotnega pokopališča na področju palače Ricchieri.

To pokopališče, ki bo nedvomno prispevalo k osvetlitvi zgodnj srednjeveške zgodovine Pordenona, pa bi morda lahko postalo oporna točka za najnovejša razmišljanja o prihodu Slovanov v Furlanijo in o njihovi tamkajšnji zgodnji naselitvi. Običajno le-to povezujejo pretežno z ogrskimi vdori, zaradi katerih so bili v prvi polovici 10. st. opustošeni široki predeli Furlanije in je bilo obenem iz njih pregnano prebivalstvo ter je zato prišlo do množičnega preseljevanja Slovanov (Leicht 1923, 54; Paschini 1934, 185). Zlasti oglejski patriarhi so si prizadevali za ponovno obljudenje uničenih pokrajin in so s tem namenom v tako imenovana "Vastata Hungarorum" naseljevali slovanske kmete (Menis 1969, 185). Te žal ne imensko navedene naselbine so v diplomii Otona III. leta 1001 izrecno prisojene Ogleju (Kos 1915, IV, 1).

Čeprav omenjeni zgodovinsko pomembni dogodki ne zadevajo neposredno mesta Pordenone, pa vendarle pokopališče pri palači Ricchieri lahko postavimo v ta časovni okvir, za kar bi govorila datacija od sredine 10. do 11. st., ki jo Giesler predlaga za njegov horizont Köttlach II (Giesler 1980, 94), lahko pa bi kazalo tudi na zgodnejšo, samostojno nastalo slovansko naselbino na področju Pordenona, kjer je prisotnost slovanskih skupin pustila sledove tudi v toponimih. Predel sosednje občine Cordenons, ki meji na Pordenone, se namreč imenuje Slavons (Karta 1).

Taka z etnikom Slav- sestavljena krajevna imena, ki se večkrat, kot tudi v našem primeru, pojavljajo kot nasprotje z etnikom Romans, pogostokrat srečamo v Furlaniji (Desinan 1977, 148). Tako tudi v Spodnji Furlaniji, kjer še mnoga druga krajevna imena (Frau 1978) kažejo (Karta 2) na zgodnj srednjeveško slovansko poselitev po prizadevanju oglejskega patriarha (Mader 1988, 40s).

Na severozahodnem območju teh krajev leži na levi strani Tilmenta doslej najbolj znano in v karantansko-kettlaški kulturni krog prištevano pokopališče Turrída, katerega

najdbe kažejo jasne paralele z najdbami iz Pordenona. Leta 1923 so tu nedaleč od župne cerkve v globini 60 cm odkrili 30 v-z orientiranih grobov, v katerih so našli kot prídátke železne nože, okrasne uhane iz bronaste žice z odebeljenimi zaključki oz. s tremi natakknjenimi pločevinastimi jagodami, luničaste kovane uhane oz. obsenčnike in tudi en par emajliranih, ki jih je treba označiti kot domala identične z ušesnimi obeski iz Pordenona (Brozzi 1963, 66-68; Šriбар 1974, 462-482; Korošec 1955, 247- 257; Dinklage 1943, 8 ss).

Kakor poroča Much (Much 1988, 130), iz Caporiacca izvira ("ščitasti") luničasti uhan z zelenim in belim emajlom - Tischler ga je odkril v Videmskem muzeju - na katerega so, očitno kot na naključno najdbo, leta 1989 naleteli na nekem polju (Brozzi 1963, 70) in se, ne glede na vzorec in barvo emajlnega vložka, po svoji obliki v mnogih pogledih ujema s uhanov primerki iz Pordenona.

Sedem zahodno-vzhodno orientiranih in v vrsto poravnanih grobov je bilo leta 1951 odkritih na dvorišču župnišča v Kornu (Corno di Rosazzo); pri tem sta bila najdena dva para luničastih uhanov z emajlnim vložkom, ki jih nikakor ni mogoče primerjati z najdbami iz Pordenona, in naglavne okrasne obročke z odebeljenimi zaključki (Brozzi 1963, 70; Korošec 1955, 247ss; Šriбар 1973, 109, 119, 121; isti, 1974, 462ss, 472). Opozoriti je potrebno še na to, da so nedaleč od Korna tudi v kraju Vižinale ob Idrijci na lobanji nekega skeleta našli tri obročke iz bronaste žice z odebeljenimi zaključki, ki jih je leta 1987 Moser predal v Naravoslovni muzej na Dunaju (Župančič 1988).

V oglejskem Arheološkem muzeju poleg emajlirane ploščate fibule iz brona hranijo tudi luničaste uhane, ki so ali kovani ali pa imajo emajlni vložek, pri katerih pa ni mogoče ugotoviti nikakršne izrazite podobnosti z najdbami iz Pordenona in njihov izvor kljub domnevi, da so bili najdeni v Ogleju, ostaja nepojasnen (Brozzi 1963, 71 in 78; Korošec 1956, 459 ss; Šriбар 1973, 112, 119, 121; isti, 1974, 472 ss).

Paralele s primerki iz Pordenona najdemo tudi zunaj Furlanije, zlasti na področju Slovenije, pa tudi v Avstriji, in tu predvsem v Kötflachu, od koder ne izhaja samo luničasti uhan, ki je po svojem okrasu tako kot tudi najdbe, ki jih je Šriбар v tipološki razvojni razvrstitvi združil v skupino H(2-9), ter dve nadaljnji najdbi iz Flaschberga (Much 1978, fig. 10) in Mengša (Korošec 1979, II, T. 150) zelo blizu primerkom iz Pordenona, ampak tudi že omenjeni srčasti obeski, ki so identični z najdbami v grobu 31. Poleg tega iz Kötflacha izhajajo tudi drugi primerki, ki kažejo paralelnost z najdbami iz Pordenona, kot uhan iz bronaste žice z natakknjenimi pločevinastimi jagodami (Pittioni 1943, T. XI/7), kakršni so sicer poznani tudi iz Diemlacha (Dinklage 1963, 35 ss), Kranja (Korošec 1979, II, T. 70) in Črnomlja (Korošec 1979, II, T. 83), obeski iz bronaste žice s fino nanizanim žičnim navitjem (Pittioni 1943, T. IX/9, 10), ki imajo vzporednice v Kötflachu (Pittioni 1943, Taf. IX/9, 10, v Garsu (Friesinger 1965, Abb. 14/7) in v Judendorfu pri Beljaku (Dolenz 1969, 79), pa tudi v Dvogradu v Istri (Marušić 1970, T. III/3) in Ninu- Ždrijacu v Dalmaciji (Belošević 1980, T. XLIII), obsenčni obročki z odebeljenimi zaključkom v obliki črke S (Pittioni 1943, T. IX, XI in XIII), kakor tudi

prstani (Pittioni 1943, T. XII/3-12), ki se prav tako pogosto pojavljajo na celotnem karantansko-kettlaškem kulturnem področju (med drugim primerjaj Korošec 1979, II, in Šribar-Starè 1974).

Določeno analogijo med Pordenonom in Köttlachom je mogoče ugotoviti tudi pri okroglih fibulah iz bronaste pločevine (Pittioni 1943, T. X/5), ki imajo okras zmerom v obliki natančno izrisanega trilistnega cveta. Vsekakor pa je opazna še bistveno večja podobnost s primerki iz Krungla (Diez 1906, T. IX; Korošec 1979, II, T. 71) in Kranja (Sagadin 1988, T. 40/6; Šribar-Starè 1974, skupina S/7), lahko pa bi tu navedli še primerek iz Förka (Šribar-Starè 1974, skupina S/28), saj na njem prav tako najdemo isti motiv, čeprav v dalje razviti in bolj razčlenjeni obliki.

Pri dvoravnih fibulah iz bronaste pločevine najdbe iz Pordenona ne kažejo nika-kršnih izrazitih paralel z najdbami iz Slovenije in Avstrije. Še najbližje najdbam iz Pordenona je fibula iz Kranja (Sivec 1975, T. V/4). Fibula iz groba 24 pa vendarle ima zares poseben in predvsem asimetričen okras v tremolirasti tehniki, a je žal le delno ohranjen.

V kovanih luničastih uhanih iz Kranja in z Bleda iz izkopavanja na področju župne cerkve (Korošec 1979, II, T. 34 in 68; Šribar-Starè 1974, skupina B/5-6), kar zadeva njihov okras v obliki trakastega prepleta, spet srečamo najdbe, primerljive z bronasto lunulo iz groba 14, ki pa je vsekakor zelo močno poškodovana.

Na celotnem področju karantansko-kettlaškega kulturnega kroga so noži, prav tako kot v Pordenonu, povsod prisotni, ključi pa nasprotno prej bolj posamično. V Kranju so npr. v 279 grobovih na pokopališču Križišče-Iskra našli le dva takšna primerka (Sagadin 1987, 60).

Kakor je razvidno iz tega kratkega pregleda arheoloških najd v Furlaniji in na sosednjih področjih, se zdi, da se poleg paralel s Turrido na splošno kažejo tudi očitne sorodnosti s Kranjem, ki niso vidne le v pridatkih, ampak tudi v sami poziciji pokopališča. Tudi pordenonsko namreč leži na nizkem griču nad reko Noncello nedaleč od stolnice, ki so jo na mestu neke starejše predhodnice začeli graditi v 13. stol. (Leandrin 1983, 160).

Preuranjeno bi bilo, saj gre šele za predporočilo, na tem mestu oblikovati še nadaljnje sklope o pokopališču pri palači Ricchieri. Z vso gotovostjo pa lahko že zdaj rečemo, da je bilo z odprtjem tega pokopališča odkrito pomembno najdišče, ki bo bistveno prispevalo k obogatitvi in razširitvi raziskav karantansko-kettlaškega kulturnega kroga.

(Iz nemščine prevedel Jože Hočevar)